

FLYDDA DAGAR

Nr 2 /2018

Årg.nr. 21 / nr. 53

Linde Bergslags Släktforskarförening

Grundades 7 mars 1996 med Lars Sundgren som initiativtagare. Föreningen skall tillvarata medlemmarnas intresse för släkt-, folkliv- och bygdeforskning om vår bygd och dess innevånare i svunnen tid.

Adress:

Linde Bergslags Släktforskarförening
c/o Ingegerd Nordin, Fanthyttan Sandgrund 308
711 96 Storå

Besöksadress:
Banvägen 26, Lindesberg

E-post: lindeforskare@telia.com

Hemsida: www.lindeforskare.se

Org.nr. 875002-6349

Flydda Dagar

är föreningens medlemstidning och ges ut med tre nummer per år.
Pris för icke medlemmar: 50:- kronor/styck

Författarna ansvarar för innehållet i sina artiklar.

Ansvarig utgivare
Calle Lindström, Lindesberg
070-545 54 87
callel@telia.com

Tidningsredaktionen
Ann Charlotte Laudon-Tegerhult
Bo Bäckman

Kursledare

För kursverksamheten ansvarar:
Calle Lindström, Lindesberg 070-545 54 87
E-post: callel@telia.com

Andra kursledare

Göran Jansson 0581-167 68 070-209 05 79
Ann Charlotte Laudon-Tegerhult
0581-130 63 070-453 63 43

MEDLEMSAVGIFT 2017

200:- för enskild medlem, 300:- för familj

BG 394-5854

Innehåll

<i>Föreningsinformation</i>	<i>sid. 2</i>
<i>Ordföranden har ordet</i>	<i>sid. 3</i>
<i>Torpare, statare och backstugsittare</i>	<i>sid. 4</i>
<i>Spanska sjukan 100 år</i>	<i>sid. 9</i>
<i>Farfarsfar:Klassresa–Familjetragedier</i>	<i>sid. 12</i>
<i>Varm sommar 2018</i>	<i>sid. 14</i>
<i>Brasilienfararna</i>	<i>sid. 16</i>
<i>Boknytt</i>	<i>sid. 18</i>
<i>Kurser</i>	<i>sid. 19</i>

Styrelse

Ordförande: Calle Lindström, Lindesberg
070-545 54 87 e-post: callel@telia.com
Sekreterare: Ingegerd Nordin, Fanthyttan
0581-510 97 e-post: ing.nordin@telia.com
Vice ordförande: Sven Erik Larsson, Lindesberg
070-854 53 08 e-post: svala@telia.com
Vice sekreterare:
Britt-Marie Andersson, Lindesberg
0581-930 37
epost: britten.andersson45@gmail.com
Ledamot: Ann Charlotte Laudon-Tegerhult
0581-130 63
ann-charlotte.laudon-tegerhult@telia.com
Suppleant: Lisbeth Axelsson, Lindesberg
0581-147 00 e-post: lisbeth.axelsson@tele2.se
Suppleant: Karin Ericsson, Lindesberg
0581 141 06 epost: karin.ericsson47@yahoo.se
Suppleant: Pär-Georg Johansson
073-053 58 78 epost: perre51@hotmail.com

Adjungerad

Kassör: Lisbet Nordlander, Lindesberg
070- 204 61 41
e-post: rya.redovisning@telia.com

Valberedning

Göran Jansson, Lindesberg
Carl Olov Granath, Lindesberg

Torka - missväxt - nödår

Calle Lindström, ordf

Sommaren 2018 kommer med stor sannolikhet gå till historien med långvarig värme, omfattande skogsbränder och ihållande torka. För jordbruket talat man om katastrof, foderbrist och omfattande torka överlag. Skördeutfallet beräknas bli 25-30 % under det normala. Förväntad foderbrist gör att många tvingas till förtida slakt av sina djur och slakterierna har långa köer. Sett historiskt skulle denna situation inneburi nödår och svält.

Historiskt har vårt land återkommande drabbats av missväxt med efterföljande svältsituation. Senaste större missväxten hade Sverige under krigsåret 1917, en situation föreningen hade en föreläsning om med Thord Strömberg förra hösten. Går vi 150 år tillbaka så hade Sverige den senaste mer omfattande missväxten. Sommaren 1868 var, liksom årets, torr och mycket varm. Temperaturen låg över 30 grader under sommaren under långa perioder och skörden torkade till stora delar bort. Till detta ska läggas att 1868 föregicks av ett år med extrem kyla. Nödåret 1867 var otroligt kall, speciellt drabbades norra Sverige. Sommaren kom sent, vinter rådde fram under maj och början av juni. Vårbruket kom sent igång efter en vinter som inneburit svält för flertalet. Redan under mitten av juli kom frostnätter i Norrland och för hela norra Sverige kom den s.k. "Halshuggarnatten" 3 september

med omfattande frost, vilket förstörde stora delar av skörden. Följden hungersnöd.

Nödåren 1867-1868 innebar att många svält ihjäl, det saknas säkra uppgifter för Sverige men flera forskare uppskattar att ett par tusen personer avled av svält under åren. För Finland, som drabbades extra hårt, finns mer exakta uppgifter där uppskattar man antalet döda till ca 150 000. Detta motsvarade 8,6 % av landets befolkning.

Nödåren 1867-1868 följdes av ytterligare ett magerår men samtidigt innebar 1869 starten på den omfattande emigrationen från Sverige. Bara under åren 1868-1869 emigrerade 54 000 personer från Sverige. Fram till 1920 skulle summan bli ca 1,5 miljoner.

Nödåren var förr en realitet, under 1800-talet ofta återkommande med ca 2 år per årtionden. Under 1770-talet inträffade en av de värsta episoderna av missväxt och svält som vi känner till, uppskattningsvis dog då 100 000 svenskar. Även slutet av 1600-talet innebar flera år med hungersnöd och svält. Barkbröd, rötter och annan nödmat var för våra anor en realitet.

Eddans berättelse om den s.k. "Fimbulvintern" (inledningen på jordens undergång) tror dagens forskare har varit en realitet. Åren runt 540-talet innebar ett extremt väderomslag, beroende på flera enorma vulkanutbrott vilket förmörkade himmeln flera år. Sveriges befolkning vid denna tid tror man halverades av katastrofen.

Årets torka må vara extrem, men vi lär trots allt inte gå en vinter med svält tillmötes.

*Calle L
Ordf.*

Tips: På SVT "öppet arkiv" kan du se dokumentären "Ett satans år" från 1977. En skildring av svältåret 1867 i Ångermanland av Hans Villius och Olle Häger, rekommenderas.

Torpare, statare och backstugsittare

Solveig Andersson

Släkt- och bygdeforskare eller allmänt intresserade av den ”lilla människans” levnadsvillkor i gångna tider, alla har vi mött torpare, statare och backstugsittare bland förfäderna, egna eller andras men vad vet vi om deras historia och levnadsvillkor.

Själv är jag, Solveig Andersson, mer av statar- än av torparsläkt. Både på modernet och fädernet har det funnits åtskilliga statare. Men visst finns även torpare i mitt förflutna. I Dunkers socken, Södermanland, där jag växte upp, finns fortfarande torpet Lindsved. Det låg förr ”under Ekensholms gods”. Där bodde anförvanter till mig från sent 1700-talet till ett par decennier in på 1900-talet. Där föddes min mormorsmor Lovisa Malmqvist 1854. Hon blev vid sekelskiftet 1900 statarhustru vid Wadsbro gård, Dunker, där även jag är uppväxt.

TORPARE.

Torpare i en eller annan form kan nog sägas ha funnits ”sen urminnes tider”. Enligt uppsalahistorikern Göran Ulväng ”bildades torp under medeltiden då frigivna trälar började odla på huvudgården mot en ränta i dagsverken”. Torpens ”blomstringstid” inträffar avsevärt senare.

Vad kännetecknar då en torpare? Vi kan konstatera att det funnits flera olika slags torp och därmed olika kategorier torpare. Det har växlat över tid och sett olika ut i olika delar av vårt land. Gränsen mellan bonde och torpare kunde var lite ”flytande” men den avgörande skillnaden var att ett torp inte var mantalssatt. Det kunde vara skattebetalare.

Under del av 1600-talet till mitten av 1700-talet var nyanläggning av torp i princip förbjuden. Skogen behövdes till det vedkrävande bergsbruket. Det fanns också en oro för att arbetskraften i jordbruket, drängar och pigor, hellre skulle ägna sig åt torpet än lägga kraften hos bonden.

Vid 1700-talets mitt ändrades lagarna. Mer behövde odlas för en växande befolkning. Främst ökade antalet obesuttna. Jordbruket hade ett stort behov av arbetskraft. Här kunde de ”jordlösa” få jobb. Även ”bondeättlingar” blev torpare med dagsverksskyldighet. Nyanläggning av torpen skedde främst på utmarker.

Vid 1800-talets slut minskade antalet torpare och ersattes som arbetskraft av statare och backstugsittare. Till detta återkommer jag.

Hembygdsforskaren Josef Rydén delar in torp i två huvudkategorier. Under hela ”torptiden” från medeltid till in på 1900-talet fanns de torp som kommit till på allmänningar och betalade skatt. Till skillnad från

gårdar var de inte mantalssatta.

I kategori två finner vi de torp som anlades på enskild mark, i först hand ägd av adel eller bönder men även andra markägare. Hit hörde dagsverkstorp, jordtorp, statorp och de vi har in på knutarna i Bergslagen, kolartorpen. (De sistnämnda runt Munkhyttan finns kartlagda och beskrivna av Lindesbergs släktforskare och Lindesbergs fornminnes och hembygdsförening) Även hantverkare kunde vara torpare, t.ex. skräddare och skomakare. Torpen fick brukas mot ”arrende” som kunde se olika ut. Exempel kommer längre fram.

Undantagstorp kallades de små jordområden som en säljare tog undan för att leva på under sin ålderdom.

Den torpare som ”satt säkrast” hade ett förpantningstorp. Han betalade en hög pantsumma vid tillträdet men lågt årligt arrende. Återlösen blev oftast så dyrt för markägaren att han avstod. Torpet kunde därför ”gå i arv”.

Torparen var ofta en kombination av lantarbetare och småbrukare, herrgårdstorparen som arrendator, landbo. Bondetorparen var mera knuten till bondekulturen.

Längst ”ner” bland de obesuttna på landet fanns backstugusittarna. Dessa hade inte tillgång till mer mark än möjligen en liten odling runt stugan. Denna var oftast av mycket enkelt slag, ibland faktiskt ”ingrävd” i en backe. De boende försörjde sig på de jobb de kunde finna, ofta mycket tillfälliga (s.k daglönare) på gårdar, vid bruk, kvarnar och andra arbetsplatser. Socken ville ogärna ha denna kategori invånare då de många gånger var beroende av fattigvård. En del av dem kunde dock ha ett yrke, t.ex. skomakare, smed eller liknande (min farmors morfar, död 1876, var så vitt jag kunnat förstå en enklare bysmed i den här kategorin)

Vid mitten av 1800-talet fanns det som flest torp i Sverige, ca 100.000. En femtedel av vårt lands invånare beräknas då ha bott i torp eller backstugor.

Torpstuga 1910-tal Koverboda . Lindesbergs kulturhistoriska arkiv.

Torpens namn syftade ofta på var det var belägna, ibland på vem som bodde där.

En torpstugas utseende kunde variera men många drag var gemensamma. De var små, byggda av trä, oftast med en lite farstu för att fånga upp kalla vindar. Det fanns ett kök med med livsviktig öppen spis för värme, ljus och matlagning samt i regel en kammar. Stampat jordgolv ersattes efterhand av trägolv. I fähuset fanns någon eller några kor, ev oxer, höns, får, gris, kanske en häst. Enligt vissa torparkontrakt, det avtal som torparen gjort med den han arrenderade av, skulle torpet även hålla med dragare för körslor åt huvudgården. (I vårt område fanns sk hästtorpare. De skulle kola och köra sin produkt till Hammarby från Munkhytteområdet, i regel med häst). Att ta tillvara gödsel för jordförbättring var självklart. Det fanns en lada/loge för förvaring av hö och säd samt tröskning (slagtröskning ersattes efter hand av andra metoder). I bod och källare hade man redskap och mat. Eventuellt fanns en "basta" att användas till linberedning och rökning av livsmedel.

Livet på torpen styrdes i mycket hög grad av skyldigheten att göra "dagsverken" hos gårdsägaren. Via dessa betalades arrendet. Ett dagsverke för en man var en dags arbete åt husbonden. Här var det inte fråga om några åttatimmars arbetsdagar. Det handlade i de brådaste tiderna om att vara på plats från gryning till skymning. Därtill kom att man skulle ta sig till arbetsplatsen, en vandring som kunde vara nog så lång. Även kvinnor, "hjon" och "hjälpare" (oftast barn) var skyldiga att arbeta åt husbonden men i mindre utsträckning och kortare arbetsdagar. För dessa kunde det handla om att räfsa vid slätter, plocka potatis, hjälpa till med slakt och tvätt, plocka och leverera bär, ta reda på kottar till bränsle mm. Raster förekom. I detta avseende tänkte man ibland mer på att dragdjur behövde mat och vila. För vissa typer av dagsverken förekom kontantbetalning. Kvinnorna och de många gånger talrika barnen fick ta stort ansvar för att arbetet på torpet kunde utföras. Torparen/husfadern fick lägga ner det mesta av sin tid åt husbonden. Med barnens skolgång kunde det nog bli lite si och så. Folkskolan infördes visserligen 1842 men genomförandet mötte många hinder. Ett av dessa var att i varje fall äldre barn behövdes som arbetskraft. Brist på kläder och lång skolväg kunde också påverka "fliten".

Rättigheter och skyldigheter mellan torpare och gårdsherre reglerades i kontrakt, från 1800-talet och framåt i regel nedskrivna. Dessa skulle följas upp regelbundet. Här kunde finns angivet hur mycket torparen var skyldig att nyodla, hur hus och gårdsgårdar skulle hållas efter, var, när och hur djur fick beta. Torparen kunde till och med åläggas att se till att frukt och bär fanns runt stugan. Att frakta folk eller

varor kunde också vara en skyldighet liksom att leverera post. För att hålla svälten från dörren kunde torparfamiljen bli tvungen att av husbonden "låna" säd, sill eller annat livsnödvärdigt, en skuld som måste betalas. Inhyshjon eller annat löst folk fick inte bosätta sig på torpet.

I "Berättelser från Skvatthammarn och Skvatthammarshult", utgiven av Linde Bergslags Släktforskarförening och Linde Fornminnes och Hembygdsförening finns återgivet ett utdrag gällande Yxe-Hammarby aktiebolags underhavande från 1890. Här finns uppräknat skyldigheter för bland annat torparna runt Munkhyttan. "Jakt och djurfångst får ej bedrivas. Hundar får ej innehas." Fiske var på vissa villkor tillåtet. Vilken dag djur fick släppas på bete bestämdes av bruksförvaltningen. För getter gällde särskilt stränga förhållningsregler. Kottar skulle plockas och levereras mot särskild ersättning. Man skulle även "ovillkorligen hörsamma alla tillsägelser av bolagets skogvaktare, som med hövlighet och beredvillighet bemötes." Det fanns också skyldighet att ange andras brott mot reglerna. En sådan anmälan kunde belönas.

Från 1800-talets mitt började antalet torp att minska, något som lite senare också gäller backstugorna. Det fanns flera skäl till detta. Laga skifte ägde rum i alltfler byar. Det innebar att varje gårds ägor blev mer sammanhängande. En del gårdar flyttades ut från byarna. Torpens uppodlade mark slogs ihop med huvudgården. Torparna och delar av familjerna, som trots allt var lite av egenföretagare, övergick i många fall till att bli anställda statare. Det fanns också torp som övergick till att bli gårdar. En del av de obesuttna flyttade till städerna, där de växande industrierna behövde anställa allt flera. Många såg emigration som enda lösningen på sina försörjningsproblem. Amerika lockade men från fram för allt södra delen av vårt land gav sig en hel del av till Danmark och Tyskland, ibland som arbetsvandrare, ibland som emigranter. Av dessa för också en del vidare västerut. I min släkt har jag funnit torparbarn utvandrade både till Amerika och till våra södra grannländer. Under 1940 upphörde begreppet torp. De kvarvarande torparna blev arrendatorer som betalade sitt brukande med pengar. Men en del av torparna blev alltså statare.

STATARE

Vad är en statare? Det enkla svaret är en jordbruksarbetare eller, citerat ur Clas Thors bok "Samling under vällingklockan" (som handlar om 1900-tal) "låter vi dem tala som höll i dynggreparna, hostade sig igenom tröskveckorna och klappade herrskapsbyk på vinteris, drog det vita guldet ur varma kojuver, hälsjade sig igenom varma höstdagar och samlade sig i kvällsljus till agitation".

En sörmländsk vällingklockramsas är också talande: "Kära oxen gå sakta. Jag fick välling å inge brö. Du fick halm å inge hö. Kära oxen gå sakta."

Jag är uppväxt på en mindre herrgård i Södermanland, där min mormorsfar var statare från sekelskiftet 1900. Han och hans hustru bodde kvar till hans död 1937. Samma år kom mina föräldrar dit som "rättarpar". På gården finns en arbetarbostad som i min värld alltid kallats "statbyggningen".

Min morfarsfar var statare på en bondgård i samma socken. Min farmor var ett statarbarn i Uppland. Hon fick växa upp med fattigvård. Hennes far dog när hon var spädbarn. Modern blev änka 1875 med flera barn i förskoleåldern. Änkepension och barnpension hade man inte hört talas om. Min statarbakgrund är alltså ganska gedigen. Jag har vaga barnomsminnen av systemet, som avskaffades 1945.

Hur kan man definiera begreppet statare? Gunnar Sträng, på 1930-talet ombudsman för lantarbetarförbundet, skrev "den kontraktbundna årsanställningen, naturallöneformen och arbetsplikten för både man och hustru".

Redan på 1500-talet fanns regler för tjänstehjonens anställning. Gunnar Sträng kallar en gift jordbruksarbetare på 1600-talet för "den första statargenerationen". Årslönen utgick då och under systemets hela "livstid" i säd, lite kött och fisk, bostad, bränsle, mjölk samt en liten del kontantlön. Till hur "staten" kunde se ut senare återkommer jag.

Sven Jerstedts bok "På statarnas tid" (utgiven på Bonniers 1975) innehåller ett antal berättelser om statarlivet. Inledningen skrevs av författaren Ivar Lo Johansson, själv statarbarn från Södertörn. Han uppgav sig ha funnit de äldsta uppgifterna om ett "statsystem" i gårdsarkiv från slutet av 1600-talet. Lön till anställda på en gård hade utgått både kontant och i form av naturaförmåner. Han diskuterar också statsystemets ursprung. Var det en svensk "uppfin-ning" eller hade det "importerats"? I boken "Statare", utgiven av Nordiska Muséet och Sveriges Radio 1975 hävdar man att det har en "inhemsk historia". Liknande system fanns utomlands.

Den här typen av anställningsförhållande anses dock ha tagit sin egentliga början under 1700-talet med tillväxt under 1800-talet. Tidigare var de flesta drängar och pigor ogifta. En statare var en gift dräng med hustru som hade skyldighet att ställa sin arbetskraft till gårdsägarens förfogande. Dessa par rekryterades i första hand bland drängar, pigor, torpare som förlorat sitt jordarrende och "överblivna" bondbarn. Yrket gick ofta i arv. Från mitten av 1700-talet härstammar följande citat, där gårdsägare rekommenderas anställa "gifta legodrängar med lön och stat. En stugu gör ingen stor kostnad men deremot ökas barn

och folkhopen som vid alla tillfällen är nödig." "Mannen får sin lön och stat eller matvaror in natura hvarmed han med sin hustru och barn tillhoppa hus-hållar".

I Lindesbergs kulturhistoriska arkiv finns en kassabok tillhörig Anders Andersson Siggebohyttan. 1834-1836 finns i den, drängen, "förr torparen, nu antagen statkarl Anders Andersson Munkhyttan, nu Siggebohyttan" Lön i form av bland annat råg, andra livsmedel, brännvin, tobak samt "fria husrum och vedbrand för året". Här finns också drängen Eric Andersson från Munkhyttan, boende vid Siggebohyttan med lön på stat och lön på dagsverken. Förutom varor till förtäring har han fått läder till halvsulning, grå vadmal och bolstervar. Även hustrun har gjort dagsverken "på min kost" men även erhållit lite kontantlön.

Statsystemet sågs redan så tidigt som ett billigt och effektivt sätt att tillgodose arbetskraftsförsörjningen. Detta synsätt får nog anses ha varit rådande under större delen av systemets giltighetstid.

Statarna löd under legostadgan med tjänstetvång, vilket innebar att man var tvungen att kunna försörja sig. Den förändrades successivt men avskaffades först 1926. Den innebar dock också viss skyldighet för arbetsgivaren att ge ekonomiskt stöd till anställd som drabbats av sjukdom t.ex. Jag har i fattigvårdsprotokoll för Linde socken träffat på att en jordbruksanställd vände sig till fattigvården för att få hjälp. Detta nekades då han hade en arbetsgivare som var skyldig att "ställa upp".

Statarna kunde ha olika yrkestitlar: gift dräng, statare, statkarl, statdräng, stattorpare m.fl. Den sistnämnde kunde bruka "ett litet torp" under gården och kanske ha en ko (min farmors farfar har jag funnit med den här yrkesbeteckningen i husförhörslängd på Haga gods utanför Enköping).

Tidigast fick statsystemet fäste i Uppland, Sörmland och Stockholmsområdet. Då skiftesreformerna genomfördes förlorade många landbönder (arrendatorer) och torpare rätten att bruka sin jord. För många var enda alternativt att bli anställd i stället. Stordriften inom jordbruket kom att dominera allt mer. Statsystemet spreds till Östergötlands, Västmanlands, Kalmar, Malmöhus, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län.

När boskapsskötseln växte på bekostnad av spannmålsodlingen blev behovet av arbetskraft ännu större. Dessutom var det viktigt att kreatursskötarna bodde nära sina arbetsplatser. Kor måste mjölkas. Denna arbetsuppgift blev statarhustrurnas. Jobb bitida och sent. Låg lön och många "ensamlämnade" statarbarn.

Det här jobbet gick under benämningen "den vita piskan".

Hur var då levnadsvillkoren för denna proletära underklass? Statarna var årsanställda. Många bytte ofta arbetsgivare, kanske årligen (min mormors far var ett undantag som var mer än 30 år på samma gård. (Fick Patriotiska sällskapetets medalj.) Man hoppades på en bättre tillvaro. Dessa flyttningar fick naturligtvis konsekvenser, inte minst för barnens skolgång. Flytten ägde i regel rum en grå höstdag i den s.k. friveckan med regn och blåst. Genomblöta människor och det fattiga bohaget på en skranglig hästskjuts. Förbättringen uteblev i regel.

Statbyggning Dunkershall, Sörmland. Foto Solveig Andersson 2018

I anställningen ingick bostad. Under 1800-talet och tidigare var bostadsförhållandena för de fattiga ganska "likvärdigt usla". Runt sekelskiftet 1900 hade dock statarnas boende "släpat efter"

Flyttlasset kom till ett rum och kök, oftast i en typ av "kasern". ("Statbyggningen" på min uppväxtgård rymde under ståtiden åtta lägenheter) Många är berättelserna om ohälsa, kylan, draget, trångboddheten och den ojämna kampen mot smutsen i bostäder som långt in på 1900-talet saknade allt som vi idag betraktar som självklart. En dasslänga hörde till. Utrymme för en gris och eventuellt några höns skulle finnas samt möjlighet att odla potatis. Vad "staten", lönen i övrigt innehöll kunde variera. Mjölk, råg, lite vete, korn, sill, salt samt en mindre kontantsumma var dock regel. Kvaliteten på livsmedlen växlade men möjligheten att protestera var liten. Det fanns de som dock såg vissa fördelar med systemet. "Tak över huvet" (sådant det nu var) och en minimimängd mat var man garanterad. Svält och ohälsa var dock utbredda fenomen.

Ur en dombok är följande uppgifter om lönevillkor för en statare 24.10.1913-24.10.1914 hämtade. Ärendet gällde en konflikt mellan patron Gustav Eriksson vid Wadsbro gård (där jag är uppväxt) och en av hans statare. "Städjepenning 10:-, kontantlön 290:-, 240 kg vete, 600 kg råg, 50 kg ärtor, 100 kg hafra, 3 l oskummad och 2 l skummad mjölk. Trädgårdsland, potatisland. Fri läkare. Vedbrand vad som åtgår. Arbetstid den vid gården brukliga. Hustrun

mjölka en gång dagligen mot 0,5 öre per liter."

Arbetsdagarna för en statare och dennes hustru var långa, 10-14 timmar/dag, varierande med årstiden. 8-timmarslagen av 1919 gällde inte inom lantbruket. 1936-1937 kom den första lantarbetartidslagen. Kvinnorna kunde bli tvungna att börja mjölka redan vid 04-tiden.

Det fanns olika yrkesgrupper bland statarna. Kördrängar, djurskötare, trädgårdsarbetare, mjölkerskor, stalldrängar, skogsarbetare m.fl. En del hantverkare fanns också på gårdarna. Dit kan man räkna bland andra mejerianställda, gårdssnickare, mjölnare. Även barnens arbetskraft togs i anspråk, t.ex. vid potatisplockning och annat skördearbete.

Även på en del större bondgårdar förekom statare. Det finns berättelser som vittnar om att den typen av anställning var sämre än på en herrgård. En skånsk statare uttryckte "Tjäna herreman är Fan, tjäna bönder är själva Satan". Även författarinnan Moa Martinsson uttalade denna åsikt. I hennes berättelser kan man också finna "konjunkturstatare", personer som växlar mellan lantarbete och annat arbete, t.ex. inom industrin.

Redan under första hälften av 1800-talet höjdes röster mot statsystemet. Kritiken tog sig både politiskt och litterärt uttryck. Bönder oroades av att torpare och arrendatorer tvingades lämna sin jord och bli statare. Fattigvården fick ökade kostnader. Det fanns också en rädsla för att revolutionära rörelser skulle "ta tag i" de egendomslösa. De kritiska rösterna dämpades dock. En fattigvårdsförordning från seklets mitt reglerade i viss mån hur dessa frågor skulle lösas. Men hur skulle man hantera problemet på sikt och vad skulle komma i stället?

Under 1800-talet andra hälft minskade antalet torpare och backstugsittare. Runt 1910 gällde detta även statarna men under första världskriget blev de sistnämnda åter fler. Jobb inom lantbruket gav bättre försörjning vid livsmedelsbrist. Troligen var antalet statare som högst runt 1920.

Av statarnas berättelser kan man utläsa att det fanns en skarp gräns mellan jordägare och arbetare. Torparen med ett visst mått av självständighet hade "högre rang" än stataren även om den ekonomiska tryggheten kunde vara sämre.

Statare var ofta statarbarn, ibland "oäkta" söner till statardöttrar.

Möjligheterna till "kulturell stimulans" var få både i torpar- och statarmiljö. Böcker i hemmen var sällsynta. Skolgången blev ofta "hackig". Brist på kläder, tvånget att hjälpa till med försörjningen, klen hälsa och inställningen "vad ska det tjäna till att gå i skola" bidrog till bristen på utbildning. Den som ägnade sig åt läsning kunde betraktas som avvikande. Att förbättra sin samhällsställning var förknippat med stora svårigheter. Min morfar Axel, född 1891,

var bondestatarson som tidigt fick bli självförsörjande. Föräldrarna kom 1907 till fattiggården på grund av ålder och sjukdom, hans 12-åriga lillebror till en bonde i grannsocknen. 1914 gifte sig morfar med mormor Selma, född 1888, statardottern och pigan. De blev skolvaktmästarpar och fick uppleva barns och barnbarns möjligheter till ”högre” utbildning.

Under 1900-talet växte folkbildningsrörelsen fram och med den bibliotek hos IOGT och ABF. På 1930-talet slog ”statarlitteraturen” igenom med författare som Ivar Lo-Johansson, Jan Fridegård och Moa Martinsson, som själva upplevt torpar- och statarliv.

Den under början av 1900-talet framväxande fackföreningsrörelsen hade svårare att få fäste bland jordbruks- än industriarbetare. En del arbetsmarknadskonflikter förekom inom jordbruksområdet. Då statarna var städslade på ett år kunde de egentligen inte ”gå i strejk” förrän ”friveckan” då de också kunde söka nytt arbete. Arbetsgivarens motmedel var vräkning. Därtill kom stora svårigheter att få nytt arbete om man varit inblandad i konflikt. Strejker inom lantbruket var en ”känslig fråga”. De kunde påverka livsmedelsförsörjningen för alla delar av befolkningen.

1920-talet blev en omstart för fackföreningsrörelsen inom jordbruket. På 1930-talet kan den sägas få ett verkligt fäste bland arbetarna. Ombudsman, agitator och ordförande var under en del av den här tiden den blivande finansministern Gunnar Sträng. Att få en förbättring av de urusla bostadsförhållandena var en viktig fråga. Förhållandena förbättrades. Lagar tillkomna under 1930-talet om arbetstid, semester, förbud mot vräkning vid konflikter och om förenings- och förhandlingsrätt blev betydelsefulla.

1938 hade mer än hälften av jordbruksarbetarna fortfarande statlön men övergången till ren kontantlön fortskred. 12 oktober 1944 träffades uppgörelse mellan parterna på lantarbetsmarknaden. I förhandlingsprotokollet antecknades att ”statlönesystemet skulle avvecklas” före 1 november 1945. ”Titlarna” ”husbonde” och ”tjänare” utbyttes mot ”arbetsgivare” och ”arbetare”. Naturligtvis kände lantarbetarna stor glädje över att systemet gått i graven och att de blivit mer jämställda med andra arbetare. Det fanns dock främst bland de äldre en viss oro för framtiden. Statlönen hade, med alla sina brister, ändå varit en viss garanti för mat på bordet. 31 oktober 1945 för det sista statarflyttlasset.

Hur hade då arbetsförhållandena utvecklats? Av en undersökning i början av 1950-talet framgick att det

inte skett så stor förbättring. Framför allt hade vad vi i dag kallar ”stressen” ökat. Nya maskiner och metoder drev på arbetstakten.

Vällingklockan, en av statsystemets symboler, som sen lång tid kallat arbetarna samman till tjänst, fortsatte min far rättaren att hålla liv i ett antal år efter 1945. Efter hand hade han dock varken statare eller lantarbetare att ”ställa ut”, det vill säga anvisa vilket arbete som skulle utföras. Det var godsägaren, rättaren samt någon ladugårdsanställd (så länge nötboskap fanns) förstärkt med ”köpta tjänster”, som fick utföra de arbetsuppgifter som det tidigare krävts ett ”helt litet samhälle” för.

Källor:

Göran Ulväng: ”Herrgårdarnas historia. Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar” 2008.

Clas Thor . Thommy Gustavsson teckningar. ”Samling under vällingklockan. Arbetsliv vid Karlslunds gård 1900-1945”. Ordfront 1979

Nordiska Muséet och Sveriges Radio. ”Statare. Statar klassen historia i ord och bild till 30 års minnet av sista statarlasset”. Text: Lars Furuland. Bilder och citat: Nordiska Muséet. Förord: Sune Zackrisson. Inledning: Gunnar Sträng.

En liten bok om ”Torp, torpare och torpinventering” utgiven av Sveriges hembygdsförbund 2015. Olika författare.

Sven Jerstedt. ”På statarnas tid”. Utgiven av Bonniers fackboksavdelning 1973.

Lindesbergs kulturhistoriska arkiv. Linde fornminnesförenings samling, ”LFF-samlingen”.

Uppgifter om mina släktförhållanden har hämtats ur olika kyrkoarkiv via digitala forskarsalen, Riksarkivet.

I Dunker-Lilla Malma hembygdsförenings arkiv kopia av uppgifter ur dombok med statarkontrakt.

Linryckning , Lundby ca 1945, privat bild

Spanska sjukan 100 år

Ann-Charlotte Laudon-Tegerhult

Första världskriget var inne i sin slutfas sommaren 1918. Det stora kriget som skördat miljontals offer ute i Europa. Då – sommaren 1918 kom oroande rapporter från flera delar av världen att det spreds en farlig sjukdom och speciellt kom rapporterna från Spanien, som inte deltog i kriget, och därför inte hade så sträng nyhetscensur, så nyheter därifrån kunde spridas relativt fritt. Därför fick farsoten namnet Spanska sjukan. Sjukdomen drabbade länder världen över och räknas som 1900- talets värsta farsot. Ca 50 miljoner människor avled - långt fler än stupade i Första världskriget.

Hur såg det ut i Sverige ?

De första fallen drabbade Sverige under sommaren 1918. De började med vanlig hosta och feber men uppfattades ändå som ganska beskedliga, trots att många insjuknat under denna första månad. Endast ett fåtal hade avlidit, och då äldre, mycket svaga personer. Medicinalstyrelsen (föregångare till Socialstyrelsen) rapporterade att ”influansan visserligen var mycket utbredd men i det stora hela av mild natur”

I början drabbades södra Sverige och då främst i städerna. De flesta fick den första lindrigare formen av ” Spanskan ” som den kom att kallas i folkmun. Förhållandevis få människor avled och få komplikationer uppstod.

Först såg det ut som om sjukdomen skulle klinga av efter juli, månad men den tog ny fart och nu med en spridning i allt större ringar över landet och både allvarligare och mera aggressiv till sin natur. Den drabbade framförallt unga och friska personer mellan 20 och 40 år. Den gav i många fall svåra komplikationer med främst lunginflammation som inte kunde hävas. Det fanns inte några botemedel. Penicillinet var ännu inte upptäckt. Sjukdomsförloppet gick i många fall mycket fort mellan insjuknande och döden.

Hela landet var nu drabbat. Sjukdomsutbrott pågick även 1919 och 1920 men då främst i avlägsna och isolerade delar av Norrland. Härefter klingade sjukdomen äntligen av.

Ca 9 % av befolkningen, drygt en halv miljon svenskar, drabbades av Spanska sjukan och närmare 40 000 avled. Detta är den officiella statistiken och således inrapporterade fall till Medicinalstyrelsen, men man kan inte utesluta att ännu flera drabbades i någon fas av sjukdomen, men som inte rapporterades.

Örebro och Bergslagen

I Örebro län inträffade de första fallen av Spanska sjukan i juli 1918. I Örebro stad insjuknade samman-

lagt 4738 personer under perioden juli-december med högsta notering insjuknade i oktober med 1757 influensafall. Det var främst vuxna ur den manliga befolkningen med arbete på industrier och Centralverkstäderna som drabbades. Influensan betecknas senare som ”familjeepidemi” och att även barn insjuknade. I Hälsovårdsnämndernas årsberättelse för 1918 för man fram teorin att smittan kom från Norge och Göteborg. Man beskriver även mönstret med en lindrigare form av influensan i början, men senare under hösten, en uppblående, aggressiv smitt-och sjukdomsbild med svåra lungkomplikationer.

Januari – februari 1919 rapporteras 261 fall och ytterligare ett utbrott av Spanska Sjukan noteras april – juni samma år med 650 anmälda fall. Härefter ebbade influensan ut för Örebro stads del.

Bergslagskommunerna uppvisar ungefär samma tendens när det gäller insjuknande under hösten 1918. Oktober och november har högst antal sjuka. I Nora stad med omgivande landsbygd insjuknade 970 personer, Ljusnarsberg kommer inte långt efter med 812 och Fellingsbro klarar sig något bättre med 779 rapporterade influensafall.

Lindesberg

I Lindesbergs stad och den intilliggande landsbygden bryter influensan ut i augusti 1918. I staden redovisas 19 fall och på landsbygden 15 fall vid samma tidpunkt. Sammanlagt under perioden augusti – december rapporteras 410 fall i staden och 964 fall från den omgivande landsbygden. Den sistnämnda uppgiften är hämtad från Rapport från Provinsialläkardistriktet över Spanska sjukan 1918 och inbegriper även Linde Bergsförsamling och Guldsmedshyttans församling. Antalet insjuknade var som högst i oktober och november. Det är svårt att få fram uppgifter över antal insjuknade för 1919, men avlidna i Spanska sjukan finns registrerade i Död- och Begravningsboken för Lindesberg stads- och bergsförsamling och Guldsmedshytte församling för första halvåret 1919.

De unga och friska avlider

Under perioden augusti – december 1918 avled i Lindesberg stadsförsamling 17 personer, 9 män och 8 kvinnor. De yngsta är en pojke och en flicka, båda födda 1917, endast 1 år gamla. Den äldste är en 80-årig man. De övriga avlidna ligger inom gruppen 20 -40 år, som i övriga landet. Flera som avlidit har haft lungkomplikationer.

Under 1919 – januari-februari, avlider 3 personer i samma åldersgrupp som föregående år. Härfter finns inga dödsfall i Spanska sjukan noterade.

Under januari – april 1919 avlider ytterligare 3 personer, två unga kvinnor och ett litet barn.

Carl Fredrik Karlsbyttan	57 $\frac{10}{5}$ 1	1843	Influenza (Spanska sjukan + subinfluenza) akut lunginflammation
Bratt fr.	00 $\frac{12}{10}$ 1	1827	Influenza epidemica + lunginflammation
Bratt fr. Västerg.	91 $\frac{23}{7}$	1827	Influenza ep. dem. + lunginflammation
Arntius Severus Karlsbyttan 2	96 $\frac{17}{10}$ 1	10/16	Influenza + lunginflammation mild
Andersson 2	02 $\frac{8}{1}$ 1	10/16	Influenza + lunginflammation mild
Arta Gönner Västerg.	82 $\frac{1}{10}$ 1	1419	Influenza epidemica
Arta fr. Västerg.	96 $\frac{14}{8}$ 1	1837	Influenza epidemica +

I Död – och Begravningsboken för Linde Bergsförsamling 1918 finns 24 dödsfall i Spanska sjukan, 13 män och 11 kvinnor. Den yngsta är en liten flicka, endast ett spädbarn och den äldsta en 61-årig kvinna. Övriga finns i gruppen unga vuxna mellan tidiga tonår och upp i 40-årsålder. Flera har tillägget lungkomplikationer i sin dödsorsaksdiagnos. Såväl oktober som november är tunga månader med flest avlidna. Under januari – februari 1919 avlider 3 personer i Linde Bergsförsamling, två tonårsflickor och en tonårspojke.

Guldsmedshyttan

Det går inte att få uppgift om hur många som insjuknade i Guldsmedshytte församling utan de ingår i de 964 som redovisas för Lindesbergs landsbygd. I augusti 1918 inträffar det första dödsfallet – en 21-årig man – för att sedan följas av ytterligare 26 personer, sammanlagt 16 män och 11 kvinnor samtliga i unga år. Samtliga höstmånader är tyngda av dödsfall med en viss avmattning under december månad.

Ramsberg

Även Ramsberg drabbas av Spanska sjukan i augusti 1918 och de första dödsfallen registreras i september. 528 personer insjuknar i Ramsberg under den här perioden. Här är också oktober – november tunga månader med höga dödstal. Samma mönster med unga personer som drabbas hårt går även här att se i Död-och Begravningsboken. 27 personer avlider under september-december 1918, men i Ramsberg är det främst män som drabbas hårdast. 19 män i unga år och 9 kvinnor mister sina liv i influensan. Några få, betydligt äldre personer, avlider under början av 1919.

Vad gjorde man ?

Vilken behandling fanns ? Ja, den skilde sig inte så mycket från dagens behandlingsråd i influensatider. Tyngdpunkten låg på omvårdnad företrädesvis i hemmen. Antibiotika fanns inte. Man hade heller inte kunskap om att influensa sprids via virus. Det var ett okänt begrepp 1918. Den medicinska vetenskapen hade gjort stora framsteg under 1800-talets

senare hälft och man kände till olika bakterier och hur de kunde sprida sjukdomar, men hur denna världsomfattande farsot spreds hade man ingen som helst kunskap om.

Nu försökte man nog göra så gott man kunde. De viktigaste råden var rätt likartade dem vi får i nutid inför våra återkommande influensautbrott höst och vinter. Vila, dricka mycket och omhändertagande främst i hemmen. Den stora skillnaden jämfört med idag är att vi har antibiotika och kan behandla olika komplikationer vilket man inte kunde 1918 och det var också dessa tillstånd som skördade liv. Det fanns visserligen epidemisjukhus men de var inte dimensionerade för så här stora epidemier. En del vårdades på sjukhus eller sjukstugor och man iordningställde även andra lokaler i landet som fick fungera som sjukhus. Den huvudsakliga vården, var vården än bedrevs, var god omvårdnad. Det visade sig också att det var rätt så effektivt. Man får inte glömma att många tillfrisknade, höga dödstal till trots. I Örebro Hälsovårdsnämnds årsberättelse för 1919 summerar man dock att ”sjukdomen ledde till lång konvalescens, orkeslöshet och ihållande kraftlöshet. I en del fall blossade latent tuberkulos upp”

Den svenska Medicinalstyrelsen var ansvarig hälsovårdsmyndighet när Spanska sjukan drog in över landet. Det verkar som om man velat tona ner allmän oro som kom till uttryck i att många ville stänga offentliga lokaler som biografen och andra mötesplatser. Man valde att ligga lågt och lade över ansvaret för preventiva och smittskyddande åtgärder på kommunerna. I ett cirkulär från Medicinalstyrelsen uppmanades dock landets alla läkare och övriga sjukvårdsinstitutioner att rapportera till myndigheten antal fall, ålder, kön, dödsfall, spridning och komplikationer.

På lokal nivå förefaller man ha varit mera engagerad. I ämbetsberättelsen från förste provinsialläkaren i Örebro län står att läsa att man anställde extra provinsialläkare på flera håll i länet. Man var också angelägen om att samverka med samtliga hälsovårdsnämnder och samtliga epidemisjukhus/sjukstugor inspekterades.

Sjukstugan i Lindesberg får ett gott betyg medan sjukstugan i Ramsberg bedöms som trång och otidsenlig. Svårigheter fanns med få vårdplatser och brist på isoleringsmöjligheter.

Hälsovårdsnämnderna inspekterar hygienförhållanden i affärer och renhållning i allmänhet och samverkar med provinsialläkarna kring eventuella förbättringar. Man kontrollerar vattenkvaliteten bland annat i Lindesberg.

Man lyfter också fram de bekymmer som befolkningen haft med ransoneringar av både mat och hygienartiklar under kriget och brist på mediciner av det slag som fanns att tillgå vid den här tiden.

Viktigt var att försöka så gott det gick att förhindra smittspridning. Man arbetade efter gamla gängse metoder som att förhindra och till och med förbjuda folksamlingar av olika slag. Föreningsmöten fick skjutas på framtiden, skolor stängdes under perioder och marknader ställdes in. Man uppmanade befolkningen till så god hygien som möjligt. Man får då betänka att det här var en tid när få bostäder hade rinnande varmt vatten. Det var ont om tvål. Man var trångbodda och knappast någon centralvärme fanns i bostäderna. Man arbetade även med upplysning till allmänheten och då skall man också ha i åtanke att det fanns varken radio eller TV och alla hade inte tillgång till en dagstidning. Även om ämbetsberättelserna är kortfattade och lite otidsenligt skrivna andas de ett engagemang och en vilja att göra det bästa av situationen på lokal nivå.

I Lindesberg med intilliggande landsbygd och i Ramsberg rapporterades 1902 personer som insjuknade i Spanska sjukan under 1918. Av dessa överlevde 1795 personer, sannolikt på grund av god omvårdnad i hemmen men säkert också på grund av de åtgärder man ändå försökte driva igenom på lokal nivå. Den stora tragiken var och förblir att 107 unga friska och i grunden starka personer miste livet i farsoten. Det verkar också som faran varit störst bland unga friska män som är överrepresenterade bland de avlidna. Det finns idag ingen kvar som har egna minnen av den stora epidemin, eller pandemin som vi idag kallar de stora världsomfattande epidemierna, men en och annan släktforskare kan säkert hitta spår i de egna leden av Spanska sjukan.

Källor;

Magnus Wästerbro Farsoten slog hårdast mot unga. Populär Historia 2018:6

Kyrkoarkiv Lindesberg Stadsförsamling och Linde Bergsförsamling

Kyrkoarkiv Guldsmedshyttans församling

Kyrkoarkiv Ramsbergs församling

Regionarkivet Örebro Ämbetsberättelse från

Förste Provinsialläkaren för Örebro län 1918.

Hälsovårdsnämndernas berättelse 1918.

Sammandrag av stadsläkarnas årsberättelser 1918.

Sammandrag av provinsialläkarnas och extra provinsialläkarnas berättelser 1918.

Örebro hälsovårdsnämnds årsberättelse 1919

Sammandrag av sjukstugeläkarnas årsberättelse 1918

Farfarsfar: Klassresan – Familjetragedier

Bo Bäckman

Bakgrund

Min farfarsfar Jonas föddes i Rönö församling längst ut på Vikbolandet öster om Norrköping 1832 i en grupp om 5 barn.. Hans pappa var kronobåtsman Olof Bäckman, och hans mamma Lena Larsdotter.. Som alla indelta soldater fick pappan byta efternamn. I hans fall från Rundqvist till Bäckman, eftersom han skulle bo i ”Bäckmans torpet”.

Som indelt soldat fick han en åkerlapp att odla på. Längst ner i bilden syns den äng/åker, som soldatfamiljen kunde använda sig av. Det var en mycket begränsad yta. Av själva husen kunde vi enbart vid besök se vissa grundstenar.

Vi ringde till en representant i din lokala Hembygdsföreningen, som kunde bekräfta att vi funnit ”Bäckmantorpet”

Men i denna backe hittade vi resterna efter matkällaren, som bestod av naturstenar, som låg och bildade ett fyrkantigt rum.

Tänk att en familj med 5 barn skulle bo och få sin utkomst i denna backe och den nedanför liggande ängen.

Marken var ägd av vissa gårdar som ”allmänning”. När den indelta soldaten dog eller gick i pension fick familjen flytta därifrån.

Emellan vikarne Bräviken och Slättbaken i Östergötlands utgåva i östlig riktning en halvön, kallad Vikbolandet. I dess sydöstra del är Rönö anseförsamling belägen, i hvars norra del finnes en utmark eller allmänning, hvilket är bevidnen med

Jonas har lämnat efter sig en handskreven barnomsberättelse, som han börjar så här:

Man kan nog ana att denna pojke skulle kunna starta en klassresa.

Yrkesliv

Eftersom föräldrarna tillhörde de fattigaste var det inte naturligt att han skulle få läsa och få en högre klass. Efter skolan fick han börja med arbete tidigt, t ex arbeta hos skomakare, vandra in till Norrköping för att sälja skor och annat.

Men man såg att han vill läsa vidare. Så han fick börja läsa på Linköpings folkskollärarseminariet 1851 – 1853 och så småningom tog han studenten i Uppsala 1861. Efter några korta lärartjänster blev han andre lärare vid Härnösands seminarium 1862, adjunkt 1866.

Fakta om folkskolan på 1800-talet

1842 Folkskolan lagstadgas av riksdagen. Varje socken och varje stadsförsamling måste ha en skola med en godkänd folkskollärare. Skoldistriktet blev detsamma som kyrkoförsamlingen och kyrkoherden blev ordförande i skolstyrelsen. Staten gjordes ansvarig för lärarutbildningen.

1847 Endast hälften av landets skolpliktiga barn bedöms vara inskrivna i en skola.

1856 Så kallade mindre folkskolor införs för att sprida skolan i landsbygden. I dessa skolor kunde även oexaminerade lärare arbeta. Småskolorna börjar etableras – en början till klassindelning.

1860-talet En statlig inspektion över folkskolan bildas.

1878 Första läroplanen, kallad ”normalplan”, antas.

1894 En första anknytning mellan folkskolan och läroverken skapas. De tre första åren i folkskolan motsvarar inträdet till läroverkets första klass.

Hans yrkesval sammanföll alltså med införandet av folkskolan i Sverige. Han blev således även folkskoleinspektör. Han skrev ca 50 egna läroböcker i helt olika ämnen som matematik, naturlära och "Bibliska historien".

Han gjorde en klassresa från den lägsta klassen till den högsta. Skicklig och nitisk som pedagog, omfattades han med mycken vördnad och tillgivenhet av de många generationer lärjungar, han handlett; det vittnades ock vid hans grav, att han för dem varit »en far, en vän, en föresyn».

Privat

Han gifte sig 1864 med Maria Fredrika Elfsberg, dotter till en kyrkoherde i Torsåker, Johan Gustav Elfsberg.

Min pappa, min bror och jag under en semesterresa till Härnösand en sommar på tidigt 50-tal framför Jonas hus.

Jonas och hans fru fick först två söner. Den äldste blev kyrkoherde, Gustaf Bäckman. Han var gift två gånger men de fick inga egna barn. Nästa son, min farfar Axel Bäckman, fick senare 3 egna barn.

Jonas och hans fru fick sedan ytterligare två söner, den första dog i tuberkulos den andra i kronisk vattenskalle ca 2 år gamla - vilket öde!

Sist fick de en dotter, som placerades "på kommunen" Bara 1 av 5 barn gav dem barnbarn.

Frun dog 1893 bara 61 år gammal. Jonas dog 1906 74år gammal efter att ha varit änkeman de sista 13 åren.

Trots klassresan, men utan t ex penicillin, var det ingen självklar lycka och framgång för Jonas Bäckman.

Från soldattorpet i Rönö till villan i Härnösand.

J. Bäckman.

Fotografi.

Varm sommar 2018

CO Granath

Sommaren 2018 kommer att gå till historien som den varmaste sommaren sedan SMHI började sina mätningar 1880. Visst har vi haft varma somrar under senaste "mannaminnet" men även kalla vintrar. Hur kommande vinter blir kan vi bara spekulera i. En sak är säker. Vi kommer att klaga på dålig snöröjning och halkbekämpning. Att ta sig fram till fots eller med något fordon anser många skall vara lika lätt som på barmark. Vi har kanske svårt att anpassa oss efter rådande förhållande.

Som kontrast till varma somrar finns motsatsen, kalla vintrar.

Lilla istiden

Lilla istiden varade ungefär mellan 1400-talet till 1850-talet.

Denna fick b a "Vikingarna" att överge sina kolonier på Grönland under 1500-talet.

De nordeuropeiska floderna frös till liksom kanalerna i Nederländerna. Många tavlor som målats på 15-1600-talet beskriver allehanda aktiviteter på isarna. Skridskoåkning, spel med boll och pinne, curling etc.

Tåget över Bälten

Vattnen runt de danska öarna frös till så att kung Karl X Gustaf's armé kunde överraska den danska armén genom att korsa Lilla Bält den 30 januari och Stora Bält den 5-6 februari 1658 och kunde därefter besegra danskarna. Freden i Roskilde den 26 februari 1658 medförde att Sveriges gränser i stort sett ser ut som de gör idag.

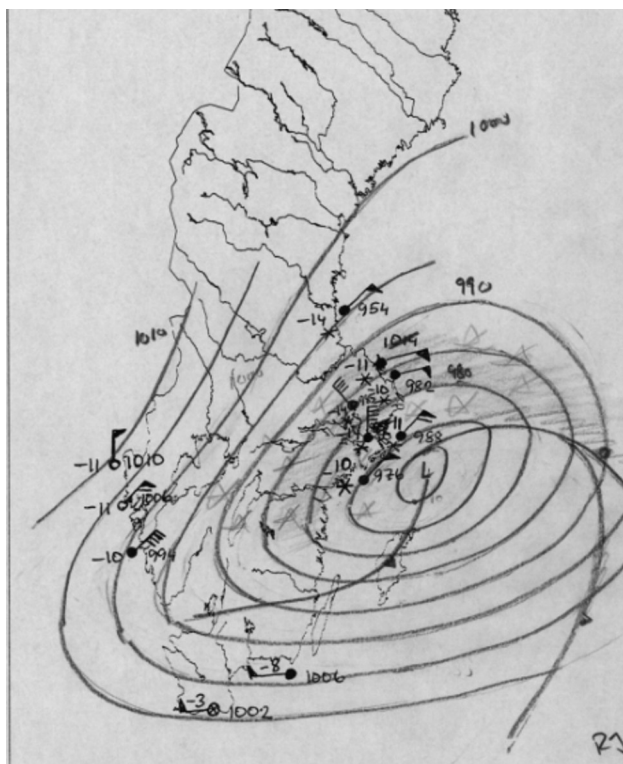
Yrväderstisdagen 1850

(Utdrag från SMHI)

De flesta väderhändelser faller snart i glömska. Men några väderhändelser blir föremål för berättelser och studier i generationer framåt. En sådan händelse är den så kallade "yrväderstisdagen" eller "urväderstisdagen" som den också kallats. Den inträffade den 29 januari 1850 och är en av de allra värsta väderkatastrofer som drabbat Sverige, åtminstone i fredstid.

Allmän beskrivning av händelseförloppet

Framför ett djupt och intensivt lågtryck som passerade österut över gränstrakterna mellan Götaland och Svealand utbreddes sig mild luft med temperatur nära noll grader under morgonen den 29 januari. Lokalt förekom regn som kan ha varit underkyllt. Bakom lågtrycket slog det under dagens lopp om till mycket kraftig nordlig vind. Nederbörden övergick i snöyra och temperaturen föll hastigt.

100-tals döda i Sörmland och Östergötland.

I en artikel i "Släkthistoriskt forum" 2005 skriver Jan Elofsson i Valdemarsvik om det svåra snöovädret som drog fram mellan Bråviken och norra Kalmar län den 29 januari 1850. Vid genomgång av dödböckerna från Östergötland och Kalmar fann han 33 avlidna personer samt har beskrivit dess öde.

Om det nu inte var 100 personer som frös ihjäl så är 33 st en stor tragedi.

Googla gärna på "yrvädertisdagen 1850" och läs mer om denna katastrof.

Ihjälfrusna i Kilsbergen

Min farfars mor född i Kvistbro 1842 berättade för Nerikes Allehanda 1932 inför sin 90 årsdag om hur det var att växa upp i mitten av 1800-talet. Bl.a. nedanstående.

--En vinter i min ungdom var det så kallt, att en körkarl som stod bakpå en släde frös ihjäl under vägen, omtalar fru E.-- Den ihjälfrusne var en gammal gubbe, klädd i päls och rock, och man fann honom stå där på medarna, död av köld. Detta hände någon gång på 1840-talet och mannen hörde hemma i Finntorp, Kvistbro.—

Vem var gubben som frös ihjäl?

Jag tog reda på vem denne man från Finntorp var, som de fann ihjälfrusen på sjön Kärmen.

I husförhörslängden fann jag honom boende på Finntorps ägor, Torparen Nils Larsson-Hellström f 1797 vilken dog den 29 januari 1850.

I marginalen står antecknat om honom att han "Undgått uppenbar kyrkoplikt för fylleri i kyrkan—ihjälfrusen".

I dödsboken för 1850 fann jag honom död den 29 januari 1850, ihjälfrusen på Kermensjön

Ung pojke död.

På raden under honom hittade jag ytterligare ett dödsfall den 29 jan. en 15 årig pojke även han ihjälfrusen på Kermensjön.

Denne pojke var Erik Johan Ersson f 1834(15 år) och var äldste sonen till Brukaren Erik Persson på Sirsjön.

Rotsläde vid Klunkhyttan

Vad hände?

På vintrarna fraktades en stor mängd järnmalm från Dalkarlsberg i Nora till hyttorna i södra Kilsbergen, Klunkhyttan, Kinkhyttan, Vekhyttan m.fl. Malmen fraktades i s.k. rotslädar, dragna av hästar eller oxar. Med en last av ca ett ton drogs dessa slädar 2-3 mil över Kilsbergen via särskilda vintervägar vilka gick över mossar och sjöar för att i möjligaste mån utjämna höjdskillnaderna. Mängden foror beräknades till ca 300-350 st/dygn.

Färden kunde ta flera dagar varför övernattningsställen sk. krogar fanns på var 8-9 km. Den sista krogen innan man nådde Klunkhyttan var "Stråsjökroa" ca 10 km norr om Klunkhyttan.

Torparen Nils Larsson och hans hjälpräng lämnade krogen för en sista etapp till Klunkhyttan trots ett kallt och blåsigt väder. Hans intag av alkohol på krogen minskade hans kroppstemperatur och omdömet avsevärt.

Normalt kördes dessa foror i konvoj för att kunna bistå varandra vid problem. Han beslöt att köra den sista milen själv.

Inne i skogen var blåsten och kylan inte så påtaglig som den skulle bli ute på sjön Kermens is.

Här fann de dem ihjälfrusna, som berättats, gubben stående på medarna. Hur det gick med öket framgår inte.

Källor:

SMHI

Google, Lilla istiden, Yrvädertisdagen
Släkthistoriskt forum Nr 3/05, Jan Elofsson
Kyrkböcker Kvistbro

Fattiga svenskar för till Brasilien

Ann-Charlotte Laudon-Tegerhult

Emigrationen till Nordamerika är vi alla bekanta med. Många har en eller flera personer bland sina släktingar som har emigrerat och skapat nya släktband.

De faktorer som bidrog till den stora utvandringen från andra hälften av 1800-talet, det man brukar kalla push and pull factors, var framförallt fattigdom, dels beroende på missväxt under mitten av 1800-talet, men även på befolkningsökningen i Sverige under 1800-talet som bidrog till att jorden inte längre kunde bära hur många brukare som helst. Hemmanen fick styckas upp i allt mindre delar och utkomsten blev liten av de allt mindre jordarealerna. Religiösa och politiska faktorer hade också stor betydelse. Ytterligare faktorer som drog kunde vara personer som rest före och som skickade hem brev om det stora landet i väster och alla dess möjligheter.

En annan utvandring som startade på 1820-talet och pågick fram till 1920 med kulmen 1890 – 1891 var en mindre omtalad emigration till Sydamerika. Mellan 4000-5000 svenskar, främst från Stockholm, Skåne, Sundsvall och i mindre skala från andra län, bland andra Östergötland, utvandrade till Brasilien med immigrantagenternas löfte om jordbruksland och goda odlingsmöjligheter. Emigranterna var arbetarfamiljer men också ogifta drängar, arbetare och hantverkare.

Brasilien hade avskaffat slaveriet i slutet av 1800-talet och det rådde brist på jordbruksarbetare i landet. Det var en anledning till att man försökte rekrytera arbetskraft från utlandet. Utsända agenter passade på att tala vid olika politiska agitationsmöten främst i storstäderna men åkte även runt på den svenska landsbygden för att locka arbetskraft. Det fanns i slutet av 1800-talet en politisk oro i Sverige med en växande medveten arbetarklass som starkt ifrågasatte det rådande systemet men som också sågs med ogillande och oro i landet. I Norrland köptes små gårdar upp för skogens skull, ofta till underpriser och lämnade tidigare brukare i ny fattigdom. För de som arbetade inom jordbruket var arbetet slitsamt och föga lönsamt. En och annan kanske även lockades av äventyret att resa och bosätta sig i en annan världsdelen. Att inte följa den stora emigrationsströmmen till Amerika utan pröva något nytt. Brasilien utlovade fri resa från Hamburg och ekonomisk ersättning under ett antal månader i det nya landet samt tillgång på fri bördig jord. Dessa utvandrare kallas med ett gemensamt namn för Brasilienfarare.

Carl Ludvig Forselius

Mitt intresse för Brasilienfarare landar i min egen släkttforskning. Min farfarsfar gifte sig i sitt andra äktenskap med en kvinna som förde med sig en son, Carl Ludvig Forselius, i boet. Han var född 1867 i Skedevi (E) och växte upp tillsammans med min farfar August Wilhelm född 1865. De var således inte syskon, men växte upp nära varandra, i norra delen av Östergötland. Carl Ludvig har varit en helt okänd person i släkten och man har aldrig berättat om hans emigration eller hans vidare öden.

Båda pojkarna, Carl Ludvig 14 år och August Vilhelm 16 år, lämnar hemmet 1881. Carl Ludvig flyttar till Simonstorp (E) och har under 1881 – 1891 anställning som dräng vid fyra större gårdar. August Vilhelm flyttar inom socknen till gården Tisenhult där han börjar som trädgårdsdräng. En väg som leder till yrket trädgårdsmästare senare i livet.

Den 3 augusti 1891 lämnar Carl Ludvig Simonstorp. Drygt tre veckor senare, den 29 augusti 1891, lämnar han Malmö och Sverige med båt. Han är 24 år, reser ensam och med destination Rio de Janeiro.

Hamburg – Porto Alegre

Andra emigranter reste från Stockholm till Hamburg varifrån resan sedan gick över Atlanten. Om Carl Ludvig anslöt till en större grupp i Hamburg eller reste helt ensam hela vägen är okänt. Vad emigranterna inte kände till var den långa resa som återstod till det område där man utlovade mark i kolonin Guarany vid Uruguayfloden. Man steg i land i Porto Alegre och fick därefter färdas till fots och med oxkärror i obruten mark och urskog drygt 60 mil in i landet. Många dukade under av tropiska sjukdomar och undernäring. Vandrigen har kallats för ” döds-karavanen ” då man har beräknat att ca en femtedel av emigranterna inte nådde slutmålet.

Guarany

När gruppen äntligen kom fram fick man börja med två tomma händer och röja mark och bygga någon form av bostad. Jakten på föda innebar nya kunskaper och erfarenheter, bland annat blev orm ett vanligt inslag i den dagliga kosten. Den utlovade marken var inte heller så bördig och rik som man utlovats. Klimatet var nyckfullt med heta perioder och torka varvat med minusgrader och skyfall då floder kunde svämma över. En del klarade inte av strapaserna, andra kämpade på. Ett stort dräpdrag inträffade 1911 då den stora Uruguayfloden svämmade över och dränkte stora delar av den upparbetade jorden. Hus spolades bort och jorden förstördes. Trots

katastrofen stannade många kvar men flyttade över den närbelägna gränsen in i Argentina och till ett bördigt område där man kunde odla det sydamerikanska Yerbateët, grönsaker, frukt och tobak.

Vad hände med Carl Ludvig ?

Han kom fram till Guarany. Om han deltog i ”dödskaravanen” är okänt men sannolikt gjorde han det. Det var säkert en nödvändighet för överlevnaden att söka kontakt och samarbete med andra landsmän. Enligt en uppgift finns han med som en länk bland svenskarna i Guarany's lokalhistoria. Det finns idag många ättlingar till svenska emigranter kvar i området och intresset för att söka sina svenska rötter ökar i båda riktningarna. Huruvida Carl Ludvigs

eventuella ättlingar finns i området är okänt - men kanske ett spännande framtida släktforskningsprojekt ?

Källor:

Kyrkoarkiv Skedevi fs (E)

Kyrkoarkiv Simonstorp fs (E)

Emigranten Populär

Mats Erasmie (2018) Dödskaravanen Hoi förlag

Populär Historia 12/2011

ÖGF-Lövet. Medlemsblad för Östgöta Genealogiska förening 109/2012

Boknytt.

Ann-Charlotte Laudon-Tegerhult

Gunilla Didriksson – välkänd släktforskare i Lindesberg släppte i somras sin bok om gruvor och hyttor i Linde och Ramsbergs Bergslag. Det är en vacker, faktaspäckad och rikt illustrerad volym.

Läsaren får kunskap om bergs- och järnhanteringen i området från 1500 talet och fram till modern tid.

Flydda Dagar träffar Gunilla vars bok har väckt ett stort intresse och snart kommer ut i en andra tryckning.

Hur föddes idén till boken ?

- Tanken har funnits väldigt länge, säkert 10 år. Det som har hindrat mig var den stora kostnad som tidigare var förknippad med en bokutgivning. Idag är det lättare, både att ge ut en bok i litet antal och kostnaden är rimligare.

Min mångåriga släktforskning och stora intresse för lokal- och bygdehistorisk forskning har betytt mycket men också att jag kommer från en bergsmansläkt i Resta. Det har alltid funnits stort intresse för smide som del i järnhanteringen. Mitt fokus i boken ligger mera på järnets väg från berget och pro-

cessen fram till smedjan.

Ditt främsta syfte med boken ?

- Att tala om hur det var. Att ge kunskap och öka intresset för vår lokala järnhantering. Sedan är det bara positivt om boken kan sprida ringar på vattnet till turistnäringen i området.

Har Du nya projekt på gång ?

- O ja. Det ska handla om smide och smeder. Kartläggningen av alla smeder inom Lindesbergs kommun från 1538 och fram till 1700 är redan klar. Skattesystemet eller Årliga räntan utgör basen för min forskning. Jag hoppas på att bli klar till julen 2019.

Det ser vi fram mot.

Gunillas bok finns att köpa på Blombergiska Bokhandeln i Lindesberg. Kulturcenter i Ramsberg. Man kan också köpa den via www.didrik.net

Gruvor och hyttor i Linde och Ramsbergs Bergslag

Gunilla Didriksson

Kurser i släktforskning hösten 2018.

Nybörjarkurser:

Du får lära dig grunderna i släktforskning

- Stor tid till egen forskning under handledning
- Forskning via dator med tillgång till Sveriges kyrkböcker, samt databaser.

Kyrkböcker, samt databaser.

Nybörjarkursen omfattar 7 tillfällen à 3 timmar.

Kurskostnaden inkluderar 10 veckors eget abonnemang på Arkiv Digital, (Sveriges kyrkböcker via Internet). Kurskostnad: 850 SEK.

Dagtid: 7 kurstillfällen onsdagar mellan 14.00 – 17.00. Kursstart 3/10 2018. Kursledare: Ann-Charlotte Laudon-Tegerhult. Tel: 070-453 63 43 eller 0581-13063

Kvällstid: 7 kurstillfällen måndagar mellan 18.30 -21.30. Kursstart 1/10 2018 Kursledare: Göran Jansson tel 070-209 05 79

Fortsättningskurs.

- Andra källor till forskning vid sidan av kyrkböckerna
- Soldatforskning, emigrantforskning
- Stor tid till egen forskning under handledning

6 kurstillfällen onsdagar kvällstid 18.30 – 21.30.

Kursstart onsdag 3/10 2018. Kursledare: Calle Lindström Mobil: 070-545 54 87. Pris: 600 kronor.

Kurserna genomförs i LBSF lokal på Banvägen 26, Lindesberg. Varje kursdeltagare får tillgång till dator, med Internetuppkoppling, samt tillgängliga databaser.

Upplysningar och anmälan:

Calle Lindström

Tel: mobil: 070-545 54 87

callel@telia.com

www.lindeforskare.se

Till sist:

Att beväpnade lärare inget nytt

Efter skolskjutningen i Florida i februari 2018 föreslog president Trump, att amerikanska lärare skulle beväpnas. Beväpnade lärare har funnits i vårt land tidigare.

I Långaryds socken i Hallands län fanns i början av 1900-talet flera små skolor, som låg ensligt. Ofta bodde en ensam lärarinna i lägenheten, som fanns i skolan. Skolrådet insåg att något borde göras för deras säkerhet.

I tidningarna Halland och Hallänningen kunde man läsa den 6 mars 1917:

LÅNGARYD.
Sammanträde med skolråd och lärarepersonal hölls den 1 dennes i Långaryds sockenstuga under ordförandeskap af v. pastor G. B. Andersson. Vid sammanträdet början fann sig v. ordf. i skolrådet kronoljägaren K. G. Lindbäck föranlåten att på grund af rådande dyrtid rikta en marning till lärarepersonalen att inskränka nybeställningar af undervisningsmaterial till det minsta möjliga. Därefter beviljades till nästan samtliga skolor material för sammanlagt 300 kr. Folkskoleöverstyrelsens skrivelse angående bättre skydd för ensamstående lärarinnor resulterade i att skolrådet beslöt inköpa revolverar till alla de lärarinnor, som vistas ensamma i skolhusen.

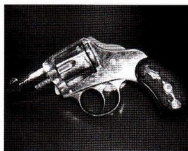
Huruvida någon lärarinna avlossade något skott finns inte dokumenterat. Så småningom lades flera av de små skolorna ner, då barnantalet sjönk. Barnen fick då komma till den större skolan i Nyby. Även

en revolver följde med dit. Vapnet förvarades där i många år i ett högt skåp. När verksamheten i denna skola upphörde år 2005, kom revolvern fram, när skolan bytte ägare och tömdes på inventarier.

Hembygdsföreningens ordförande Birgitta Holmén ombads ta hand om revolvern. Hon kontaktade polisen och bad dem plugga vapnet och att det sedan kunde få vara ett objekt i Hembygdsföreningens samlingar. Detta gick inte, utan polisen beslagtogs revolvern. Birgitta tog en bild, innan hon överlämnade vapnet.

Förhoppningsvis spred sig ryktet att lärarinnorna var beväpnade, så att de fick vara ifred i sina bostäder.

Att lärarinnorna i Långaryd hade beväpnats blev uppmärksammat utanför socknens gränser. Den 5 mars 1917 hade Hallandsposten en liknande artikel som de båda andra hallandstidningarna. I tidningen Dalpilen i Dalarna kunde man den 16 mars 1917 läsa om händelsen under rubriken: "Lärarinnorna i Långaryd armeras".

Lärarinnorna i Långaryd armeras.
För beredande av effektivt skydd för ensamstående lärarinnor i Långaryds socken har församlingens skolråd beslutat inköpa en revolver jämte skarpladdade skott åt var och en av församlingens lärarinnor.

Anna-Greta Paulin
Hyltebruk

Innehåll

<i>Föreningsinformation</i>	<i>sid. 2</i>
<i>Ordföranden har ordet</i>	<i>sid. 3</i>
<i>Torpare, statare och backstugsittare</i>	<i>sid. 4</i>
<i>Spanska sjukan 100 år</i>	<i>sid. 9</i>
<i>Farfarsfar:Klassresa–Familjetragedier</i>	<i>sid. 12</i>
<i>Varm sommar 2018</i>	<i>sid. 14</i>
<i>Brasilienfararna</i>	<i>sid. 16</i>
<i>Boknytt</i>	<i>sid. 18</i>
<i>Kurser</i>	<i>sid. 19</i>